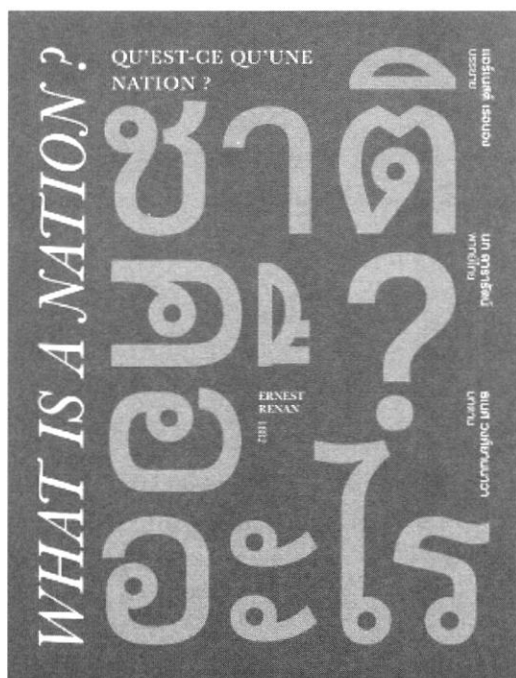


แนะนำหนังสือ

ยิ่งยศ บุญจันทร์*



แอร์เนสต์ เรอนงง.

ชาติคืออะไร?

นภ ดารารัตน์, ผู้แปล. กรุงเทพฯ : พารากراف, ๒๕๖๑. ๙๖ หน้า ภาพประกอบ.

* นักศึกษาหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ชาติคืออะไร? เป็นคำบรรยายของเอร์เนสต์ เรนอน (Ernest Renan) นักปรัชญา นักประวัติศาสตร์ และนักมานุษยวิทยาชาวภาษาเขมาติก ชาวฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๒ ที่มหาวิทยาลัย Sorbonne กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๘๘๒ ชื่อว่า *Qu'est-ce qu'une nation?* ในปีต่อมาแปลเป็นภาษาอังกฤษชื่อ *What is a Nation?* พิมพ์ใน Cyclopaedia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States, Volume 2 และตีพิมพ์อีกครั้งใน ค.ศ. ๑๙๙๐ และ ๒๐๐๑ ตามลำดับ ใน ค.ศ. ๒๐๑๘ หนังสือเล่มนี้แปลพากย์ไทยเป็นหนังสือเล่มเล็กขนาด ๑๖ หน้ากรรรมดาในชื่อ *ชาติคืออะไร?* โดย นก ดารวรัตน์ แบบปกเล่มพากย์ไทยใช้เส้นสีต่างกัน ๒ ลักษณะคือ ฉบับสามัญ จำนวน ๑,๘๐๐ เล่ม ใช้เส้นสีธรรมชาติ และฉบับนักออกแบบ จำนวน ๒๐๐ เล่ม ใช้เส้นสีที่มีลักษณะเงา

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดของเรนอน กล่าวคือเป็นปฏิกริยาของเขาที่มีต่อการพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสในสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย ค.ศ. ๑๘๗๐-๑๘๗๑ ซึ่งปรัสเซียได้ยึดเอาดินแดน Alsace-Lorraine ไป โดยอาศัย “ความเป็นเยอรมัน” เป็นข้ออ้างสิทธิเหนือดินแดน แต่ในความคิดของเรนอนแล้ว ความสำคัญกับเจตจำนงของผู้คนที่อยู่ร่วมกันมีคุณค่ามากกว่าเกณฑ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการอธิบายภายหลังว่าคำบรรยายนี้เป็นต้นธารของแนวความคิด “ชาตินิยมแบบพลเมือง” (Civic Nationalism) ซึ่งได้แย้งแนวความคิด “ชาตินิยมที่เน้นความเป็นชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรม” (Ethnic Nationalism) ที่นำไปสู่ความคลั่งเผ่าพันธุ์ที่แพร่ขยายในเยอรมัน

พากย์ไทยนอกจากเนื้อหาที่เป็นผลงานของเอร์เนสต์ เรนอนแล้ว ยังมีบทวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของคริสต์ศาสนาที่ส่งผลต่อความคิดเรนอนด้วย หนังสือแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรก **บทหลัก** ตั้งแต่หน้า ๑๕-๖๙ เป็นผลงานของเรนอนที่อธิบาย “ชาติ” ในด้านนิยาม ความหมาย และพัฒนาการ เขาชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจที่ผิดพลาดเกี่ยวกับความเป็นชาติ ขณะเดียวกันได้อธิบายลักษณะความเป็นชาติแท้จริงที่เกิดขึ้นด้วยการยกเอาประวัติศาสตร์การก่อกำเนิดรัฐ (State) ที่เกิดขึ้นในยุโรปมาอธิบายอย่างชัดเจน ส่วนที่สอง **บทตาม** ตั้งแต่หน้า ๗๑-๘๑ “จิตวิญญาณคาทอลิกของเอร์เนส เรนอน” เป็นงานเขียนของธเนศ วงศ์ยานนาวา นักวิชาการที่รู้จักกันดี

บทหลัก เรนอนอธิบายด้วยการตั้งข้อสังเกตต่อคำว่า “ชาติ (nation)” กับ

“เชื้อชาติ (race)” ว่าเป็นสิ่งที่ได้รับการเชื่อมโยงจนเข้าใจว่าเป็นสิ่งเดียวกันและนำไปสู่ข้ออ้างเรื่องชาติพันธุ์ (ethnographic) หรือภาษาตระกูลเดียวกัน (linguistic) นั้นเป็นความเข้าใจที่ผิดพลาดอย่างมาก และเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องจึงจำเป็นต้องย้อนไปถึงต้นกำเนิดหรือพัฒนาการแรกเริ่มของความเป็นชาติที่เกิดขึ้นในยุโรปเสียก่อน

จุดเริ่มต้นของชาตินั้น เรนอนงเห็นว่าการล่มสลายของจักรวรรดิของจักรพรรดิชาร์เลอมาญเป็นสาเหตุให้ดินแดนในยุโรปตะวันตกแตกออกเป็นชาติต่าง ๆ และนำไปสู่การวางบรรทัดฐานเรื่องของพรมแดนตามธรรมชาติที่สร้างดุลยภาพให้แก่การก่อตัวของรัฐต่าง ๆ ในเวลานั้น ส่วนโลกยุคโบราณอย่างอารยธรรมอียิปต์ จีน หรือคาลเดียยังไม่รู้จักหรือเข้าใจความเป็นชาติ แม้ว่าความภักดีต่อปิตุภูมิ (patriots) จะเริ่มก่อตัวแล้วก็ตาม แล้ว “ชาติ” คืออะไร? เพื่อเข้าใจคำตอบมากขึ้น เรนอนงคลายปมที่ยุ่งเหยิงของทฤษฎีทางการเมืองที่ว่า ชาติคือราชวงศ์หนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นตัวแทนของการยึดครอง เพราะเขาเห็นว่าชาติไม่ใช่สิ่งที่ผูกพันกับกษัตริย์หรือผู้ปกครอง กรณีของฝรั่งเศสเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดเพราะภายหลังการล่มสลายของราชอาณาจักร ชาติฝรั่งเศสยังคงดำรงอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีราชวงศ์แม้ว่าจะมีต้นกำเนิดมาจากราชวงศ์ก็ตาม เงื่อนไขทางเวลาต่างหากที่สร้างสำนึกถึงความเป็นชาติให้กับพลเมือง

สำหรับเรนอนง “ชาติ” ไม่ใช่เรื่องของ “ชาติพันธุ์” และ “ภาษา” ดังที่เขาได้แย้งมาแล้วตั้งแต่ต้น เรนอนงชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดเรื่องชาติพันธุ์และภาษาว่าไม่ใช่ตัวแทนของคำที่เรียกว่าชาติ เขายกเหตุการณ์การรุกรานของชนเผ่าเยอรมันตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ ๕ จนถึงการยึดครองดินแดนของชาวเยอรมันครั้งสุดท้ายในศตวรรษที่ ๑๐ เป็นตัวอย่างอธิบายเพื่อแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วชาติพันธุ์และภาษามีการผสมกลมกลืนจนเกิดการหลั่งสีมารากเหง้า เพราะตั้งแต่ชนเผ่าเยอรมันผู้พูดภาษาเยอรมันพิชิตดินแดนโรมันก็รับเอาศาสนาคริสต์ของกลุ่มชนที่ใช้ภาษากรีกและภาษาละตินมาเป็นของตน ขณะเดียวกันผู้รุกรานยังได้แต่งงานกับคนพื้นเมืองจนเกิดลูกหลานขึ้นจนยากที่จะสืบว่าหาชาติพันธุ์ที่บริสุทธิ์ ลักษณะเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับเยอรมันเท่านั้น ยังเกิดขึ้นกับชาวฝรั่งเศส ชาวบาวกุนด์ ชาวกอธ และชาวลอมบาร์ดอีกด้วย เพราะจนถึงปัจจุบันพลเมืองฝรั่งเศสไม่กิตระกูลเท่านั้นที่มีพื้นฐานยืนยันว่าตนเองสืบเชื้อสายหรือมีต้นกำเนิดจากชาวฝรั่งเศส ดังนั้นการนำชาติพันธุ์และภาษามาเป็นตัวชี้วัดความเป็นชาติจึงเป็นความขัดแย้งและสวนทางกับข้อเท็จจริง

เรนอนตั้งข้อสังเกตต่อความผิดพลาดของเยอรมนีในการอธิบายลักษณะความเป็นชาติ โดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเด็น ได้แก่

ประเด็นแรก “เชื้อชาติ” เรนอนมองว่าเป็นการให้น้ำหนักความสำคัญแก่สิ่งที่เป็นภาพลวงตา ผู้ปกครองมักยกประเด็นดังกล่าวขึ้นมาเพื่ออ้างสิทธิ์ของตน ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วเชื้อชาติที่บริสุทธิ์ไม่ได้มีอยู่จริง ในรัฐหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติ ยกตัวอย่างอิตาลีที่มีทั้งชาวออล ชาวเอทรีกัน ชาวเปลาสเกียน ชาวกรีก และกลุ่มอื่น ๆ หรือกรณีของเยอรมนีที่มีทั้งชาวเยอรมัน ชาวเคลต์ และชาวสลาฟ รวมตัวกันอยู่ภายใต้เส้นเขตแดนที่ถูกกำหนดขึ้นเป็นสากลเท่านั้น เพื่อเพิ่มน้ำหนักในการอธิบายประเด็นนี้ เรนอนยังได้นำการศึกษาวิชาสรีรวิทยามาประกอบเพื่อสัมผัสให้เห็นว่าในกลุ่มชนหนึ่ง ๆ มีความหลากหลายทางโครงสร้างของกะโหลก ดังนั้นการให้น้ำหนักกับเชื้อชาติว่าเป็นตัวแทนความเป็นชาติ โดยเฉพาะที่ชาวเยอรมันกำลังใช้ประโยชน์อยู่นั้นจึงไม่สมเหตุสมผล

ประเด็นต่อมา “ภาษา” สัมพันธ์กับวิชาภาษาศาสตร์ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบภาษาออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ แต่สำหรับทางมานุษยศาสตร์แล้วภาษาไม่ได้มีผลต่อการผูกพันทางสายเลือดและความภักดีต่อรัฐ เรนอนยกตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือกรณีของสหรัฐอเมริกากับอังกฤษ ทั้งสองประเทศต่างพูดภาษาเดียวกันคือภาษาอังกฤษ แต่กลับไม่ใช่ชาติเดียวกันทั้งที่บรรพบุรุษของชาวอเมริกันก็คือชาวอังกฤษ เพราะสำหรับเขาแล้วสำเนียงของบุคคลสามารถปรากฏขึ้นร่วมกันได้ทั้งที่ผู้พูดไม่ได้พูดภาษาเดียวกัน การหลงอยู่ในประเด็นด้านภาษามากเกินไปทำให้ตั้งข้อจำกัดและปิดกั้นตัวเองอยู่ในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งที่ตนเองเข้าใจว่าเป็นวัฒนธรรมชาติและละทิ้งพื้นที่อื่น ๆ ที่ก่อปรด้วยมนุษยชาติ

ประเด็นที่สาม “ศาสนา” เรนอนอธิบายผ่านการเคารพศาสนาที่แตกต่างกันของกลุ่มชนต่าง ๆ เช่น ชาวเอเธนส์บูชาโครโนลิสผ่านการสับานต่อหน้าแท่นบูชาเอกลารอส เพื่อให้ลัทธิสับานว่าจะตายเพื่อปิตุภูมิของตัวเอง การปฏิเสธลัทธิพิธีพวกนี้เท่ากับเป็นการปฏิเสธการอยู่ในสังคมของเอเธนส์ แต่สำหรับคนภายนอกแล้วพิธีกรรมดังกล่าวไม่มีผลผูกมัดใด ๆ กับพวกเขา การไม่ปฏิบัติตามจึงไม่ใช่ความผิด แต่ในทางตรงกันข้ามกับกรณีของอันติโอกุส เอพิฟานีส ผู้ปกครองจักรวรรดิซิลิซิดที่กระทำการบังคับให้คนในจักรวรรดิฝังตะวันออกหันมายอมรับนับถือลัทธิบูชาเทพจูปีเตอร์แห่งเขาโอลิมปัส ลักษณะดังกล่าว

เป็นการกระทำที่ไร้เหตุผล เพราะในความเป็นจริงแล้วไม่มีทางเป็นไปได้เลยที่ฝูงชนไหนจะเชื่อหรือนับถือสิ่งใดในลักษณะในแนวทางเดียวกันทั้งหมด เพราะในโลกสมัยใหม่ไม่มี การแบ่งชาติตามการนับถือศาสนา ดังนั้นการนำศาสนามาใช้เป็นตัวแทนของความ เป็นชาติจึงขัดต่อหลักสากลที่โลกสมัยใหม่เข้าใจ

ประเด็นที่สี่ “ชุมชนของกลุ่มผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน” ในประเด็นนี้เรอนองไม่ได้ อธิบายขยายความไว้มากเท่าที่ควร สำหรับเขาแล้วการมีประโยชน์ร่วมกันของคนใน ชุมชนยังไม่ใช่เหตุผลที่เพียงพอที่ทำให้เกิดความรู้สึกซึ่งเป็นส่วนประกอบในการสร้างชาติ ขึ้นมา

ประเด็นสุดท้าย “ภูมิศาสตร์” หรือความเข้าใจโดยทั่วไป หมายถึงแนวพรมแดน ทางธรรมชาติที่มีบทบาทในการแบ่งชาติต่าง ๆ ออกจากกัน แม่น้ำคือสิ่งที่ทำให้เชื้อชาติ ต่าง ๆ แพร่กระจายตัวออกไป ส่วนภูเขาจะหยุดการแพร่กระจายตัวของเชื้อชาติเอาไว้ เรอนองตั้งข้อสังเกตว่าแนวพรมแดนของชาติเหล่านี้คือสิ่งที่ถูกกำกับไว้บนแผนที่ และชาติ ที่ว่าก็มีสิทธิ์จะตัดสินใจอะไรคือสิ่งจำเป็นที่ทำให้ตัวมันต้องเข้าครอบครองพื้นที่ตรงนั้น หรือรุกเข้าไปถึงภูเขาภูคนั้นหรือแม่น้ำสายนั้นซึ่งทำให้เกิดเป็นพื้นที่เท่านั้น

อย่างไรก็ดี หากนำข้อสังเกตของเรอนองมาวิเคราะห์กับประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ภายหลังการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ซึ่ง วางอยู่บนหลักอันเป็นสากล ได้แก่ ประชาชน รัฐบาล ขอบเขตดินแดนที่แน่นอน และ อำนาจอธิปไตย พบว่าในกระบวนการสร้างความเป็นชาติในรูปแบบที่เรียกว่าแนวคิด “ชาตินิยม” ล้วนแต่อาศัยประเด็นด้านเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ผลประโยชน์ของรัฐ ตลอดจนภูมิศาสตร์มาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างชาติโดยเฉพาะดินแดนที่เคยตกเป็น อาณานิคม ทั้งนี้เป็นผลโดยตรงจากความรีบร้อนในการสถาปนารัฐสมัยใหม่ ทำให้ ประเทศเหล่านี้ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาความไม่มั่นคงทางการเมืองอันเป็นผลมาจากการ ดำเนินนโยบายที่ไม่คำนึงถึงของความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา ตลอดจน ความแตกต่างทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งถูกรวมเอาไว้ในประเทศใดประเทศหนึ่งอย่างไม่เป็น เอกภาพ ลักษณะดังกล่าวยังคงเป็นปัญหาสำคัญในกระบวนการสร้างชาติที่โลกสมัยใหม่ ต้องเผชิญอยู่อย่างต่อเนื่อง

ชาติคืออะไร? คำถามที่ชวนสงสัยซึ่งเรอนองเลือกอธิบายคำตอบไว้ในลำดับท้าย สุด สำหรับคำว่า ชาติ (nation) ในความคิดของเขานั้น ชาติคือจิตวิญญาณ (soul) คือ

หลักการทางจิตวิญญาณ (spiritual principle) ที่เกิดขึ้นจากการลงแรง การเสียสละ และการอุทิศตนอันยาวนานของผู้คนในอดีต โดยวางอยู่บนหลักการ ๒ ประการ ได้แก่ ประการแรก การมีความทรงจำอันยาวนานทั้งความรุ่งโรจน์และความน่าสลดของอดีต ร่วมกันอยู่ในครอบครอง หรือการมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน ประการต่อมาคือความปรารถนา ที่ต้องการจะสืบทอดมรดกที่ได้รับมาร่วมกัน กล่าวคือการร่วมมือเป้าหมายของสิ่งที่จะ เกิดขึ้นร่วมกันในอนาคต โดยสืบเนื่องจากประการแรกด้วยความหวังว่าเราเคยสร้างสิ่งที่ ยิ่งใหญ่มาด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ชาติจึงหมายถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันยิ่งใหญ่ที่ ก่อเกิดขึ้นจากสำนึกของความเสียสละที่หล่อไปแล้วกับสิ่งที่กำลังจะทำในอนาคต ชาติ จึงเป็นความยินยอมพร้อมใจของปวงชนอันเป็นปรารถนาที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่า ยังต้องการจะสืบทอดชีวิตที่ทุกคนมีส่วนร่วมต่อไป อย่างไรก็ตามชาติไม่ใช่สิ่งที่มั่นคงถาวร เมื่อถึงช่วงเวลาหนึ่งที่เจตจำนงของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปชาติก็สามารถล่มสลายได้ เช่นกัน

เมื่อวิเคราะห์จากนิยามข้างต้นพบว่าประวัติศาสตร์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิด สำนึกถึงความเป็นชาติที่ยังผลต่อมาให้เกิดรัฐชาติ (Nation-State) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วง คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ โดยมีเจตจำนงของผู้คนในรัฐก่อให้เกิดสำนึกถึงความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันซึ่งลักษณะดังกล่าวคือสำนึกถึงความเป็นชาติ ดังนั้นชาติจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ในช่วงเวลาไม่กี่ศตวรรษ แต่นั้นเป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในยุโรปซึ่งเป็นต้นธารของแนวคิด เกี่ยวกับความเป็นชาติ สำหรับดินแดนอื่นโดยเฉพาะดินแดนที่เคยเป็นอาณานิคม สำนึก ดังกล่าวเกิดขึ้นโดยมีเงื่อนไขทางเวลาเป็นตัวบ่มเพาะความคิดและมีแรงกระตุ้นจาก สถานการณ์โลกเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสำนึกถึงความเป็นชาติซึ่งก่อตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนนำมาสู่ขบวนการเรียกร้องเอกราชก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการสร้างชาติ

บทตาม “จิตวิญญาณคาทอลิกของแอร์เนส เรอนอง” ของ ธเนศ วงศ์ยานนาวา วิเคราะห์ถึงรากฐานทางความคิดที่มีอิทธิพลต่อความคิดของแอร์เนส เรอนอง โดยวิเคราะห์ ว่าความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีในสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย ค.ศ. ๑๘๗๑ ช่วยให้ เรอนองมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่อง “ชาติ (Nation)” มากขึ้น สงครามและความพ่ายแพ้ ของฝรั่งเศสทำให้เขารู้จักอะไรแบบที่เป็นไปได้หรือเข้าใกล้เป็นจริง ก่อนหน้านั้นเขาเป็นคนที่ ผันหาจิตวิญญาณในระดับลึกเพราะเขาเป็นนักเรียนในโรงเรียนพระของคริสต์ศาสนา นิกายคาทอลิก แม้ว่าต่อมาเขาพยายามผลักเอาเรื่องศาสนาออกไปด้วยการรับเอาแนวคิด

แบบวิทยาศาสตร์เข้ามา แต่ในความเป็นจริงแล้ววิชาเทววิทยาคงเป็นสาขาที่สร้างความเป็นเรณองขึ้นมา เพราะงานเขียนของเขายังคงแฝงด้วยแนวคิดแบบคริสต์ศาสนา ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือการไม่ให้ความสำคัญกับวิถีแห่งวัตถุหรือวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

กรอบความคิดแบบเยอรมันซึ่งหลงใหลเรื่องวัฒนธรรมและภาษากลายเป็นพื้นฐานทางความคิดชาตินิยม (nationalism) ที่สร้างรัฐชาติเยอรมันในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ดังเห็นการนำเสนอความคิดเรื่องชาติของโยฮันน์ กอตตลีบ ฟิคเท (Johann Gottlieb Fichte) ที่กล่าวไว้ว่า “...ความเป็นชาติเยอรมันวางอยู่ในตำแหน่งที่พอจะรวมตัวกันได้ ในตัวเองด้วยการมีภาษาร่วมกันและวิถีคิดที่มีร่วมกันและโดดเด่นมากพอที่จะแยกขาดจากคนอื่น ๆ ในใจกลางของยุโรป...” และกำลังแพร่ขยายอิทธิพลในยุโรป กรอบความคิดดังกล่าวขัดแย้งกับแนวคิดแบบคริสต์ศาสนาที่มองเรื่องความเป็นสากล วัฒนธรรมและภาษาเป็นเพียงเรื่องเฉพาะกลุ่ม เรณองจึงเสนอแนวคิดความเป็นชาติในลักษณะของความต้องการอยู่ร่วมกันประหนึ่งชุมชนแห่งศรัทธาที่มนุษย์มีร่วมกัน การมีศรัทธาแสดงให้เห็นถึงความยินยอมและเต็มใจโดยปราศจากการบังคับ เพียงแต่ย้ายศรัทธาที่เคยมีต่อพระเจ้ามาเป็นความศรัทธาที่มีต่อชาติ

ในความคิดของเรณอง ความเป็นชาติของฝรั่งเศสเกิดขึ้นจากการปฏิวัติฝรั่งเศส ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การหลังเล็ดกระทำให้ขึ้นเพื่อความเป็นสากลและมนุษยชาติทำให้ฝรั่งเศสเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของพระผู้เป็นเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นกรอบวิธีคิดที่ให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณจึงเป็นที่มาของคำอธิบายที่ว่า “ชาติคือจิตวิญญาณ หลักการทางวิญญาณ” เห็นได้ว่าแม้คำบรรยายของเรณองจะไม่ได้กล่าวถึงเรื่องศาสนาโดยตรง แต่กรอบความคิดทางศาสนายังคงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดของเขา

การวิเคราะห์ของธเนศ วงศ์ยานนาวา ช่วยให้เข้าใจกรอบวิธีคิดของแอร์เนสต์ เรณองได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยใช้ให้เห็นถึงอิทธิพลของคริสต์ศาสนาที่มีต่อความคิดของเรณอง ทั้งช่วยให้เห็นข้อจำกัดในมุมมองของเรณองที่มีต่อเยอรมนีในความพยายามโต้แย้งแนวคิดเรื่องชาติที่แตกต่างจากแนวคิดของเยอรมนีที่กำลังขยายอิทธิพลและรุกรานฝรั่งเศส ดังนั้นการแย้งของเรณองจึงแฝงความคิดชาตินิยมไว้ด้วย

ชาติคืออะไร? ของ แอร์เนสต์ เรณอง นับเป็นหนังสือที่สำคัญเล่มหนึ่งที่เป็นต้นธารและมีคุณูปการต่อการศึกษา “ชาติและชาตินิยม” ดังจะเห็นได้จากหนังสือ

รวมบทความว่าด้วยชาตินิยมจำนวนมากมักจะอ้างอิงคำบรรยายของเขา แม้แต่งานศึกษาเรื่องชาติที่โดดเด่นอย่างหนังสือชุมชนจินตกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม ที่แปลจาก *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* ของ เบเนดิกซ์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) เป็นงานศึกษาอีกเล่มหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดของเรอนองด้วย กล่าวได้ว่าแม้เวลาจะผ่านมากว่าศตวรรษแต่มุมมองหรือวิธีคิดของเรอนองที่มีต่อความเป็นชาติก็ยังคงมีอิทธิพลและสอดคล้องกับความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

